

Shahid Nadeem, Pakistan

dramatik a režisér

Posolstvo k Svetovému dňu divadla 2020

Divadlo ako svätyňa

Napísať posolstvo k Svetovému dňu divadla bolo pre mňa čťou. Pociťujem pokoru a rovnako isté vzrušenie, že pakistanské divadlo, ale aj samotný Pakistan dostali od Medzinárodného divadelného inštitútu (ITI), najvplyvnejšej a najreprezentatívnejšej organizácie svetového divadla súčasnosti, takúto príležitosť. Je to tiež pocta Madeeha Gauharovej¹, zakladateľke divadla Ajoka², veľkej divadelnej ikone, a zároveň mojej životnej partnerke, ktorá nás pred dvoma rokmi nečakane opustila. Divadelníci z Ajoky prešli dlhú a ťažkú cestu, dostali sa do divadla doslova z ulice. Rovnaký príbeh určite majú mnohé divadlá. Nikdy to nie je ľahká či hladká plavba, vždy je to zápas.

Pakistan je prevažne moslimská krajina, ktorá zažila niekoľko vojenských diktátorov, strašné útoky náboženských extrémistov a tri vojny so susednou Indiou, s ktorou má tisícky rokov spoločnej histórie a dedičstva. V obavách z vojny však žijeme neustále a keďže obe krajiny vlastnia jadrové zbrane, dokonca v obavách z vojny jadrovej.

Niekedy si žartom hovoríme, že „zlé časy sú pre divadlo dobré“. Nemáme núdzu o výzvy, ktorým čelíme, o rozpory, ktorým sme vystavení, a status quo, ktorý treba zmeniť. S divadlom Ajoka už vyše tridsaťšesť rokov balansujeme na lane. To lano je neprestajne napnuté a my musíme udržať rovnováhu medzi zábavou a vzdelaním, učením sa z minulých skúseností a prípravou na budúcnosť, medzi tvorivým slobodným vyjadrovaním a dobrodružným zúčtovaním s autoritami, medzi sociálno-kritickým a finančne rentabilným divadlom, medzi tvorbou pre masy a avantgardou. Dalo by sa povedať, že divadelný tvorca je vlastne kúzelníkom i zaklínačom.

V Pakistane platí striktné delenie na sakrálnu a profánu. V profánnej sfére nie je priestor na náboženské úvahy a v sakrálnej sa nediskutuje a neakceptujú sa ani nové myšlienky. Konzervatívne zriadenie hrá svoje „posvätné hry“ a umenie a kultúru považuje za neprijateľné. Scéna pre divadelníkov preto pripomína prekážkovú dráhu. Najprv musíte dokázať svoju hodnotu, to, že ste naozaj dobrý moslim a oddaný občan, a potom dokazovať, že tanec, hudba a divadlo sú v islame naozaj „dovolené“. Aj keď sú elementy tanca, hudby a divadla prítomné v každodennom živote, veľké percento praktizujúcich moslimov sa prijať scénické umenia stále zdráha. Nám sa však v jednom momente podarilo naraziť na subkultúru, ktorá má potenciál spojiť sakrálnu a profánu na jednom javisku.

V osemdesiatych rokoch, keď Pakistanu vládla vojenská vláda, založila skupina mladých umelcov divadlo Ajoka, aby mohli spochybňovať diktatúru prostredníctvom sociálne a politicky odvážneho

¹ Madeeha Guahar (1956 – 2018): divadelná režisérka, herečka, feministka a zakladateľka divadla Ajoka, vyštudovala divadlo na Royal Holloway College v Londýne, držiteľka vyznamenania pakistanskej vlády a holandskej Ceny princa Clausa.

² Divadlo Ajoka: založené v 1984. Ajoka v pandžábštine znamená súčasný. Repertoár divadla zahŕňa hry o náboženskej tolerancii, mieri, rodovom násilí a ľudských právach.

divadla disentu. A zistili, že ich pocity, ich hnev, ich úzkosť by sa dali zázračne vyjadriť slovami súfijcu³, ktorý žil pred tristo rokmi. Bol to veľký súfijský básnik Bulleh Shah. V Ajoke sme objavili, že jeho poézia nesie politické vyhlásenia, ktoré kritizujú skorumpované politické authority a bigotné religiózne zriadenie. Kým naše divadlo mohli authority zakázať alebo vyhnať, populárneho a váženého súfijského básnika, akým bol Bulleh Shah⁴ nie. Zistili sme, že jeho život bol rovnako dramatický a radikálny ako jeho poézia, čím si vyslúžil fatvu a doživotné vyhnanstvo. A tak som o jeho živote a zápasoch napísal hru *Bulha*. Bulha, ako ho láskyplne volajú davy naprieč južnou Áziou, pochádzal z tradície pandžábskych súfijských básnikov, ktorí svojou poéziou a životom nebojácne spochybňovali autoritu cisárov a demagógov kléru. Písali jazykom ľudu a o túžbach más. V tanci a hudbe našli svoj nástroj na spojenie medzi človekom a Bohom, s opovrhnutím obchádzajúc vykorisťovateľských náboženských priekupníkov. Vzduchovali rodovému a triednemu deleniu a pozerali sa na planétu s úžasom ako na manifestáciu Všemohúceho. Umelecká rada v Láhaure scenár odmietla a ako dôvod uviedla, že ide o biografiiu, a nie dramatický text. Inscenáciu sa však podarilo uviesť v priestoroch Goetheho inštitútu a tak diváci mohli vidieť, porozumieť a oceniť symboliku života a poézie básnika národov. Mohli sa identifikovať s jeho životom a nájsť paralely s ich vlastnými životmi a dobou, v ktorej žijú.

V ten deň, v roku 2001, sa zrodil nový druh divadla. Súčasťou inscenácie boli aj náboženská hudba qawwali⁵, súfijské dhammal⁶ tance a inšpiratívna recitácia poézie aj meditatívne skandovanie zikir⁷. Sikhovia⁸, ktorí boli v meste na pandžábskej konferencii a zastavili sa na predstavení, v závere vtrhli na javisko, objímali a bozkávali hercov a plakali. Bolo to prvý raz od rozdelenia Indie v roku 1947⁹, ktoré vyústilo do rozdelenia Pandžábu podľa komunitných hraníc, čo sa Sikhovia ocitli na javisku s moslimskými Pandžábčanmi. Bulleh Shah bol pre nich dôležitý rovnako ako pre moslimských Pandžábčanov, pretože súfisti prekračujú hranice náboženstiev aj komunit.

Po nezabudnuteľnej premiére začala Shahova *Indická odysea*. Počas turné po indickej časti Pandžábu, sa *Bulha* hral po celej Indii, dokonca aj v časoch najväčších napätí s Pakistanom a často aj na miestach, kde publikum nevedelo ani slovo po pandžábsky, no zamilovalo si každý moment z hry. Kým dvere pre politický dialóg a diplomaciu sa zatvárali, dvere divadelných sál a srdcia indického publika zostali doširoka otvorené. Počas turné divadla Ajoka po indickom Pandžábe v roku 2004, po jednom z vrelo prijatých predstavení pred tisíckami vidieckych divákov, prišiel za hercom Bulleha Shaha starý muž v sprievode malého chlapca. „Môj vnuk je veľmi chorý, mohli by ste ho požehnať?“ Herca to zaskočilo a povedal: „Babaji¹⁰, ja nie som Bulleh Shah, som iba herec, ktorý hrá túto postavu.“ Starý muž sa rozplakal a povedal: „Prosím, požehajte môjho vnuka, ja viem, že sa uzdraví, ak to urobíte.“ Navrhli sme teda hercovi, aby skutočne urobil, o čo ho muž žiadal. Herec chlapca

³ Sufizmus – islamská mystická tradícia, ktorá hľadá pravdu nebeskej lásky prostredníctvom osobnej skúsenosti s Bohom, stala sa populárnou vďaka učeniu o univerzálnej bratstve v opozícii k rigidnému presadzovaniu doktríny náboženského učenia. Súfijská poézia, obyčajne ukrytá v hudbe, vyjadruje mystickú jednotu prostredníctvom metafory o svetskej láske.

⁴ Bulleh Shah (1680 – 1757): vplyvný pandžábsky súfijský básnik, písal o komplexných filozofických témach jednoduchým jazykom, ostrý kritik náboženskej ortodoxie a vládnucej elity, vyhostený z Kasuru, obvinený z kacírstva, bol mu odoprený pohreb na mestskom cintoríne. Oblúbený medzi náboženskými a ľudovými spevákmi. Obdivovaný naprieč náboženským spektrom.

⁵ Qawwali: náboženská súfijská poézia interpretovaná skupinou spevákov (qawwalov), pôvodne prezentovaná v súfijských svätyniach, mala poslucháčov priviesť do extázy.

⁶ Dhammal: extatický tanec v súfijskej svätyni, zvyčajne za zvukov bubna.

⁷ Zikir: náboženské rytmické skandovanie, recitovanie modlitieb, s cieľom dosiahnuť duchovné osvietenie.

⁸ Sikhovia: nasledovníci viery Sikh, založenej v 15. storočí guru Nanakom.

⁹ Moslimský Pakistan bol oddelený od Indie v roku 1947 počas bezprecedentného krviprelievania a masívnej migrácie obyvateľstva.

¹⁰ Babaji – výraz rešpektu pre staršieho muža

požehnal a starý muž bol spokojný. Ešte než odišiel, povedal tieto slová: „Synak, ty nie si herec, ty si reinkarnácia Bulleha Shaha, jeho avatar¹¹.“ Zrazu sme stáli na úsvite nového konceptu herectva. Divadla, v ktorom sa herec stane reinkarnáciou stvárňovaného charakteru.

Počas osemnástich rokov cestovania s *Bulhom* sme podobnú odpoveď dostávali aj od nezainteresovaného publika, pre ktoré bolo dielo nielen zábavnou či intelektuálne stimulujúcou skúsenosťou, ale oduševneným spirituálnym stretnutím. Predstaviteľa súfijského učiteľa Bulleha Shaha táto skúsenosť ovplyvnila tak hlboko, až sa stal súfijským básnikom a vydal dve zbierky básní. Performeri zase tvrdili, že keď sa začne predstavenie, cítia, že je medzi nimi duch Bulleha Shaha a zdá sa im, akoby sa javisko dostávalo na „vyššiu úroveň“. Indický teoretik pomenoval svoj text o inscenácii slovami „Keď sa z divadla stane svätyňa“.

Nie som človek viery, môj záujem o súfizmus je najmä kultúrny. Viac sa zaujímam o performatívne a umelecké aspekty pandžábskych básnikov, no moje publikum, hoci nemusí byť extrémistické či bigotné, môže vyznávať úprimné náboženské presvedčenie. Objavovanie príbehov podobných Bullehovi Shahovi – a takých je vo všetkých kultúrach dosť – sa môže stať mostom medzi nami, divadelnými tvorcami, a neznalým, no entuziastickým publikom. Spoločne môžeme odhaliť duchovné dimenzie divadla, postaviť mosty medzi minulosťou a prítomnosťou a smerovať k budúcnosti, ktorá je osudom všetkých komúní: veriacich či neveriacich, hercov a starých mužov, a ich vnukov.

Rozhodol som sa s vami podeliť o príbeh Bulleha Shaha a o náš výskum súfijského divadla, pretože my divadelníci sa niekedy nechávame príliš uniesť filozofiou divadla, našou úlohou ohlasovateľov sociálnych zmien. A keď sa tak stane, zabúdame na veľkú skupinu ľudí. Výzvy súčasnosti nás pohlcujú natoľko, že si upierame možnosť hlboknej duchovnej skúsenosti, ktorú divadlo ponúka. A to v dnešnom svete, v ktorom bigotnosť, nenávisť a násilie sú opäť na vzostupe, národ sa stavia proti národu, veriaci bojuje proti veriacemu a komunita rozosieva nenávisť voči inej komunite. Vo svete, v ktorom deti zomierajú na podvýživu a matky zomierajú pri pôrodoch v dôsledku nedostatočnej zdravotnej starostlivosti, prekvitajú ideológie nenávisť. Naša planéta sa čoraz hlbšie ponára do klimatickej katastrofy, až počuť dupot koní štyroch jazdcov Apokalypsy¹². Musíme doplniť našu duchovnú silu; musíme bojovať proti apatii, letargii, pesimizmu, chamtivosti a neúcte voči svetu, v ktorom žijeme, voči planéte, ktorú obývame. Divadlo má svoju úlohu, svoju vznešenú úlohu, povzbudzovať a mobilizovať ľudstvo, aby zastavilo svoj pád do priepasti. Divadlo má moc pozdvihnúť javisko, hrací priestor, na niečo posvätné.

V južnej Ázii sa umelci pred vstupom na javisko s pokorou dotknú jeho podlahy. Je to starodávna tradícia, podľa ktorej sú kultúra a duchovno prepletené. Nastal čas vytvoriť symbiózu medzi umelcom a publikom, minulosťou a prítomnosťou. Divadelná tvorba môže byť posvätným aktom a herci sa môžu stať avatarmi postáv, ktoré stvárňujú. Divadlo pozdvihuje herecké umenie na vyššiu spirituálnu úroveň. Divadlo má potenciál stať sa svätyňou a svätyňa priestorom divadla.

Posolstvo každoročne vzniká z iniciatívy Medzinárodného divadelného inštitútu (ITI)

¹¹ Avatar: reinkarnácia alebo pozemská manifestácia božského učiteľa v hinduistickej kultúre.

¹² O štyroch jazdcoch Apokalypsy píše Ján z Patmosu v Zjavení apoštola Jána, poslednej knihe Nového zákona. Vo väčšine prípadov sa štyria jazdci interpretujú ako symboly moru, vojny, hladomoru a smrti.